

ПРО ДЕЯКІ НАЙДАВНІШІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО СИНТАКСИСУ

Система слов'янського синтаксису є досить складним явищем, яке характеризується поєднанням архаїчних (ще праслов'янських) мовних закономірностей з новими процесами, що постали в одній, окремо узятій слов'янській мові або охопили певну підгрупу. При цьому, зваживши на незначну та своїм синтаксичним змістом не досить прозору кількість історичних пам'яток, а також на можливість паралельного існування у мові як питомих, так і запозичених синтаксичних моделей, принципів контекстуальної організації, важко визначити у мовній структурі давність і органічність того чи іншого типу речення, граматичної моделі. Тому у сьогочасній лінгвістиці цілком справедливо зазначається, що "вивчення синтаксичних явищ в їх історичному розвитку, порівняльний аналіз внутрішньо-синтаксичної і зовнішньо-синтаксичної специфіки давнього і сучасного речення, побудованого за відповідними структурними схемами, супроводжується значно більшими труднощами порівняно з явищами історичної словозміни, яка безпосередньо пов'язана з розвитком синтаксичної будови" /8, с. 6/. З огляду на це синтаксичні конструкції взагалі виключаються із порівняльно-історичного аналізу в тому розумінні, як його об'єктом бувають лексичні одиниці чи граматичні форми /4, с. 340/.

У зв'язку з цим особливої ваги набувають ті елементи слов'янських синтаксичних систем, які завдяки широкому закріпленню у народнорозмовному мовленні (при високому рівні сталості компонентного складу), можуть бути майже однозначно визначені як дуже давні і, що особливо важливо, як природні і споконвічні для певної слов'янської мови або лінгвістичної підгрупи. Такими, зокрема, є слов'янські вітальні формули, які досі майже не аналізувалися /7, с. 247/.

На нашу думку, система ідіоматичного синтаксису виходить за межі традиційного синтаксису як науки, зокрема, можна спостерігати, як досить часто усталені синтаксичні звороти (формули) переходять у словоформи, утворені лексико-синтаксичним способом. Такі лексеми слід розглядати як симбіоз синтаксичних і дериваційних властивостей, а також специфічної семантичної мотивації. Збіг або близькість одразу трьох цих параметрів у слов'янських мовах, що часто не мають сьогодні безпосередніх контактів (наприклад, у таких ареально віддалених мовах як українська і сербськохорватська), робить такі номени неординарними маркерами слов'янської родової дистрибуції. Близькість українських, західнослов'янських та окремих південнослов'янських вітальних формул не викликає сумніву (йдеться про ті слов'янські мови, що зберігають у своєму складі елементи давньої генетично спорідненої антської мовної групи / 16, с.17 /, пор.: укр.: добривечір - схв. dobravečer, "Dobravečer, gospon, dobravečer, joj, baš dobro, da ste došli" (D.Cvitan); укр. добридень - польськ. dobrydzień,

чеськ. *dobry den*, діал. *brejden*, "[Loupěžník:|brejden" (K. Šapek); структурні складові українського надобраніч простежуються у чеській мові, напр.: "...vyměnily si pozdrav na dobrou noc" (B. Rotterová); українське добраніч у польській мові має свого абсолютного відповідника: " - Zatem dobrej nocy. - Dobranoc" (H. Panas). (російська мова у останньому випадку має сполуки, що дещо відрізняються за семантикою і інакше оформлюються граматично, пор.: доброй ночи, спокойной ночи).

Інші ідіоматичні формули споріднюють російську мову з південнослов'янськими; певними характерними скороченнями свого первісного, ще праслов'янського складу відзначаються рос. Здорово!, макед. і схв. Здраво!, словен. Zdravo!

/ 7 , с.248-249 /, пор. ще рос. "В добрый час" і відповідну чорногорську форму "У добри час" (в українській мові із відповідною семантикою виступає година, напр.: "Побий тебе лиха година" тощо).

Особливо цікавою є історія вітального виразу "як ся маєш", який поширений по всій українській території (пор. у І.Котляревського: " В и б о р н и й . Помегай-бі, Наталко! Як ся маєш. як поживаєш?"). Застигла форма з препозитивним ся дозволяє зробити висновок про досить давнє походження цієї синтаксичної формули. Вітання поширене у польській, словацькій, чеській, і словенській мовах, пор., зокрема, польськ.: "Stary, jak sie masz! - wykoczył [Mietek] i otworzył ramiona" (A. Przykowski), чеськ. : "| Pavel : Jak se maš?" "Dobře" odvětil po chvíli mlčení" (J. Kozák). Автори "Исторической типологии славянских языков" пропонують надзвичайно цікаве, вибудоване на етнологічному фундаменті пояснення історії виникнення цієї сполуки; виявляється, що вона є калькою греко-латинського виразу *Quamodo habes?* Слов'янське реконструйоване *Kako se imaš?* виникло, очевидно, у слов'янському мовленні романців у результаті "розвитку у них романсько-слов'янської двомовності, а потім від них перейшла у мову паннонських слов'ян, поширилась на суміжні з ними чеські, моравські і словенські землі. В подальшому експансія звороту відбувалась тільки з боку чеських земель, культура яких значно вплинула на польську культуру і мову. Польська мова, у свою чергу, стала єднальною ланкою між чеською мовою, з одного боку, і українською і білоруською, з іншого" / 7 , с. 267-268/. Ми навмисне наводимо таку довгу цитату, щоб проілюструвати, наскільки важко, знаходячись на позиціях стагнаційного підходу до історії української мови, і синтаксису зокрема, пояснити появу нетрадиційної, нетипової для загального «східнослов'янського» масиву синтаксичної конструкції, хоча значно простіше припустити, що ця стала формула була б е з п о с е р е д н ь о принесена на Україну разом із тими частинами протоукраїнського етносу, що у період з I по II століття нашої доби мешкали у районі Середнього Подунав'я та в Потиссі. А українська близькість до західнослов'янського мовного ареалу не є одним із запозичень, що часто є фіктивними, а швидше спільною, генетично

успадкованою формою, властивою одній із двох давніх слов'янських прамов - давніх антів /16, с. 17/.

Аналогічно західнослов'янські мови володіють відповідниками й інших подібних українських утворень. Так, близькі до української формули пробі форми зустрічаються у чеській, а також польській і словацькій мовах /7, с. 257/. Якщо ж розглянути узагальнено слов'янські мовні формули в їх зовнішніх типологічних зв'язках, то виявляється, що західнослов'янські мови (поза польською), а також українська і білоруська мови включаються до однієї підгрупи, яка виявляє подібність з германськими мовами (крім ісландської), а російська опиняється в одній підгрупі з південнослов'янськими мовами (поза македонською), які на індоєвропейському просторі становлять одну самобутню підсистему /7, с.263/. Важливо підкреслити, що українська мова входить до однієї підгрупи з тими західними слов'янськими мовами, які не можуть розглядатися (як, наприклад, польська) як джерело активного впливу на її граматичну систему.

У царині синтаксичних ідіом особливо вражаючими виявляються українсько-сербськохорватські паралелі, зокрема, українські сталі звороти бути у стані, спастися на думку (пор. у "Лексиконі славенороському" П.Беринди "**впала** ми таа мысль"), здавати горя/туги, яким у російській мові відповідають неадекватні "быть в состоянии", "прийти в голову", "причинять горе", у сербськохорватській мові знаходять майже абсолютні аналоги, напр.: "Ja бих била у стану да се залубим" (З.Попович); "u tomu ima nečega, ali što je to i gdje ne pada mi na um" (J.Thurber, pr. G.Gračan); "Pastiri ubozim orte se rugaju, tim ruzi i mnogim tužicu zadaju" (M.Držić).

Подібна близькість існує й між українськими і чеськими і польськими синтаксичними формулами. Так, укр. "Що сталося?" (рос. "Что случилось?"), безперечно, генетично пов'язане з польським "Co sie stało?", чеськ. "Co se stalo?" ("Co se stalo? - lekaš se..." (V.Köfner), укр. "втратити розум" (рос. "выжить из ума") відгукується в аналогічному чеському утворенні: "...utká nám |Mimi|, uplakaná a z rozpaleným čelem, jako by rozum ztratila!" (K. Šapek).

Виведення української мови з-під "східнослов'янської стріхи" дозволяє помітити глибинний рівень спорідненості із іншими слов'янськими мовами, у тому числі на найнижчому рівні синтаксичної ідіоматики, коли сталості набувають словосполучення, характерність яких не у своєрідній синтаксичній моделі, а швидше у елементарній можливості поєднання саме таких конкретних складників, які утворюють, у першу чергу, особливе семантичне поле. Так, українські вирази напнути лук/лука, підітнути/підтяти дерево, витріщити очі або напувати худобу є частиною загальнослов'янської моделі Vf + Sa, однак для російської мови такий компонентний склад є нехарактерним, пор. рос. натянуть тетеву,

подрубить дерево, выпучить глаза, а у останньому випадку нормативним для російської мови є дієслово іншого структурного класу (поить). Українські вирази знаходять собі відповідності на західнослов'янському просторі, пор. чеськ. parnout luk, vyřešit oči, з дієсловом підтяти в українській мові оформився специфічний тип фразеологічного порівняння: "Похитнувся Іванів тато, як підтята смерека" (М.Коцюбинський) /13, т.6, с.519 /, аналогічною ідіомою диспонує і чеська мова, пор.: "[Michelangelo] Ušel několik kroků a pak jako podt'at skácel se do trávy..." (К. Schulz). Контраст між давніми антськими формами і утвореннями іншої слов'янської мовної підгрупи, до якої належить також і російська мова, особливо виразно виявляється у перекладних словниках, зокрема, верхньолуж. parowac (укр. напувати) має відповідником рос. "поить,напаивать" /3, с. 140/.

Давня генеалогічна спорідненість української мови з іншими слов'янськими спостерігається і серед тих випадків дієслівного керування, що через свою давність і високу частотність використання часом переходять до розряду повнозначних слів, наприклад, укр. додому сьогодні належить до класу прислівника.

У західнослов'янських мовах дане сполучення характеризує лише синтаксичний рівень мови, пор. польськ. "Wracam na Liban, do mojego domu..." (J.Słowacki); чеськ. "Rychle, pferychie do domu" (Z.Winter). Серед інших сполучень з до, які виявляються при контрастивному зіставленні вже виключно на рівні синтаксичних моделей, укр. до уст, до столу, польськ. do ust, do stolu, чеськ. doust, do stolu (також ke stolu). Використання аналогічне українському відоме і білоруській мові (взагалі, на граматичному рівні українська і білоруська мова майже не відрізняються, тому, маючи на увазі подібний найвищий рівень близькості, ми зосереджуємося на встановленні паралелей з тими слов'янськими мовами, які раніше були в силу діяння ряду причин виключеними з компаративного аналізу): *иду да вас ,пайшоў да суседа тощо. Прийменника до із значенням об'єкта, до якого спрямована дія, немає у російській літературній мові і у більшості російських говорів, його ареал - східнослов'янській південь і захід /14,с.510 / . Не спрацьовує тут і теорія польського запозичення, бо, як відзначає О. Потебня, вже у Галицько-Волинському літописі досить часто прийменник до ставиться там, де у російській мові виступають прийменники в і к /11,т.4,с.262 /.*

Українська мова успадкувала з літописної доби всі значення конструкції до + род. на означення локально-просторової межі. Але конструкція дуже розширилась у зв'язку з тим, що вона поступово перебрала на себе усі функції давньої конструкції кь + дав. /8, с. 174/. На наш погляд, це явище - факт дуже давній, ще передісторичний.

Серед інших важливих для компаративного зіставлення синтаксичних моделей словосполучень відзначимо ті, що включають до свого складу прийменник за, який "уживається при вказуванні на строк, проміжок часу, після якого що-небудь

відбуватиметься. За місяць, я пришло Вам рукописи (М.Коцюбинський)" /13, т. 3, с. 10/. На ґрунті локально-просторового значення применника за у частині слов'янських мов, у тому числі й давньоруській, сформувалося значення міри відстані, причому відстань може мислитися і як просторовий відрізок, який вимірюється відрізком часу, необхідним для його подолання, а з часом з цього значення розвинулося чисто темпоральне /8, с.181-182/. Така семантика сполучення за + знах. інтерпретується як власне українська, яка здавна конкурує з більш виразною через + знах. /8, с.188-189/. Ця друга конструкція є типовою і для російської мови (яка, однак, зовсім не знає першої) і є, очевидно, продовженням темпоральних применникових сполук, характерних для однієї із слов'янських підгруп ще доби пізньої праслов'янської мови (сполучник *čerso / *čerzo майже повністю відсутній у західнослов'янських мовах / 5, т.4, с.76-77/, натомість виступають континуанти його абсолютного синоніма *prāzo). Українські часові конструкції аналізованого типу також мають аналогії серед західнослов'янських мов та сербськохорватської мови, пор.: польськ. "Helmuth: |...skończyła szesnaście lat i za rok będzie zdawał maturę;" (H.Panas); чеськ. "Za rok za dvě lèta nás vymetou z trhu" (J. Frai); схв. "— ali to će biti tek za dva tiečna" (O.Cvitan).

Применник про у доісторичний період мав значення близьке до слова мимо. Це впливає, зокрема, із зіставлення допустового вживання про в українських виразах про мене і проте /10, с. 127/. Український фразеологізований вираз "про мене, Семене" (" -Про мене й Семене...- зітхнула Соломія і знялася з місця" (М.Коцюбинський) має відповідник у чеській мові, де відповідна сполука доповнюється ще й синкретичною з сполучником за: "Jen at tam, pro mè a za mè, ten starý jezevec taky zůstane!" (J.Frai). Відповідає чеському і сам загальний обсяг функціонування применника про в українській мові, що є виразним контрастом у порівнянні з такими мовами, як російська, болгарська, сербськохорватська. У давньоруський період про вживався, в основному, з двома паралельними функціями: причинною і цільовою; у сучасній українській мові применник про причинної функції не виконує. Її залишок зберігається тільки у фразеологічних сполученнях "за що й про що" і "ні за що, ні про що"; скоротилось використання про з цільовим значенням, разом з тим розширилось використання про із об'єктивним ("вказівки на призначення") значенням /10, с.169-174/. При українсько-чеському зіставленні подібність виявляють найбільш архаїчні семи, пор. укр. розм. гроші про вас - чеськ. peníze je pro vás значення причини зберігається в українському прислів'ї: "про наймита і скот ревітиме" - чеськ. perříšel pro nemoc. Хоча контрастивне українсько-чеське зіставлення виявить і окремі розбіжності у функціонуванні аналізованої мовної одиниці (що цілком природно постали внаслідок формування власних лінгвістичних систем), подібні аналогії змушують замислитися, якщо врахувати

ще й той факт, що у польській мові *pro* взагалі не використовується як сполучник.

При українсько-російському зіставленні виявляється, що "прийменник *pro* теж належить до тих, що в українській мові частіше вживаються, ніж в російській, в якій цьому прийменнику може відповідати прийменник *o* (об) з місцевим відмінком" /2, с. 239/.

Прийменник *po* за своєю поліваріантною семантикою майже не має аналогів. Як і інші первісно просторові прийменники *po* з найдавніших часів використовувався для вираження різноманітних відтінків часових значень /10, с.158/. Очевидно, що така семантика не є виключно українською, а, швидше, загальнослов'янською. Однак слід відзначити, що у сучасній українській мові прийменник *po* активно використовується у сполученні з іменником у місцевому відмінку із значенням вказування на дію, подію, після яких щось відбувається, настає, напр.

"По сміху плач наступає" (Номис) /13, т.6, с.605/. У російській мові основним прийменником із темпоральною семантикою виступає *posle*, історична традиція використання якого у часовій функції теж сягає своєї давнини, пор.: "После рати вышли" (Псковськ. літопис), хоча наявні й сталі конструкції з *po* (по истечении). У західних слов'янських мовах темпоральне значення *po* за своїм обсягом відповідає українському, такі конструкції з *po* також належать до найбільш активно використовуваних, напр., чеськ.: "Po zpovědi v jedně z početných zpovědnic obětoval strýc na dva lokty vysokou svíci..(V.Písař).

Серед яскравих ареально віддалених аналогій характерному для української мови використанню прийменника *po* слід назвати паралелі конструкцій із знахідним відмінком, які вживаються при вказуванні на предмет, особу, що є метою дії, руху. І хліб пекти, по телята йти. Коли б мені, господи, Василя знайти (П. Чубинський) /13, т.6, с.605/. Тут найближчою українській виявляється сербськохорватська мова, пор.: "Сутрадан су опет дошли по мене, извели ме из себе..." (В.Десница). Російська мова, а також найближчі до української західнослов'янські мови для вираження об'єктного значення тут використовують конструкції з прийменником *za* (za),

Серед інших рис синтаксичного характеру, що можуть бути використані як кваліфікатори, відзначимо розбіжність у вживанні членних і нечленних прикметникових форм у складі складного іменного присудка. Нечленні форми досі зберігаються (із частковими винятками) у південнослов'янських і російській мовах. У білоруській і чеській мовах нормою є вживання в присудках іменних форм прикметників, але в частині випадків допускаються і членні форми. В українській, польській і словацькій мовах нечленні форми вживаються лише від кількох прикметників (укр. ладен, певен, повинен, варт, польськ. *rewien*, *gotów* тощо). Зникли нечленні форми прикметників і в серболужицьких мовах /4, с.332-383/.

У системі слов'янського імперсонального речення цікаву сторінку становлять конструкції з предикавними формами на -но, -то. Одноядерні речення з іменною формою пасивного дієприкметника, в яких є (або можливий) прямий додаток, стали однією з характерних рис українського синтаксису /14, с.496, 8, с. 285/. Основним ареалом, де поширені дані синтаксичні звороти, є українсько-польський. Як зазначає О. Потебня, "у зах. російській і українській цей знахідний здавна цілком звичайний, як і у польській мові" /11, т.3, с. 341/. Формування особливого типу безособових речень з предикативними формами на -но, -то проходило в умовах українсько-польських контактів, однак про запозичення не може бути й мови, тому що попередня історія речення, як вважає Ф. Філій, підготувала ґрунт для виникнення цих конструкцій як в українській, так і в польській мові, незалежно одна від одної /14, с.498/. Дійсно, подібні форми трапляються вже у перших давньоукраїнських пам'ятках, насичена ними і найдавніша українська обрядова пісня, пор.: "В неділеньку рано По всім селу заграно. Заграно, забубнено. Бояри побуджено". На наш погляд, не варто зупинятися на окресленні лише українсько-польського паралелізму, у певних випадках вживання пасивних предикативних конструкцій з -но,-то у неозначено-особовому значенні чеської мови таке ж, як і в українській /12, с. 46/. Як і у більшості попередніх випадків тут слід говорити про спільну українсько-західнослов'янську ізоглосу, межі якої простираються далеко за XIV-XV ст., пор. ще польськ. "Zdarto żagle, ster prysnął, ryk wód, szum zawiei..." (A.Mickewicz); "Na stacjach, gdzie zatrzymywano się po kilka minut, młodzi małżonkowie wysiadali ze swego wagonu..." (S.Zeromski); чеськ. "...celé poseistvo císaře Maximiliána bylo před branami Říma přepadeno, oloupeno a na posměch vysvlečeno jen do košil..." (K.Schulz); "Jeho zet pod touto mohutnou záštitou cítil, že je o něho postaráno" (M. Majerová).

Серед інших, характерних для антської групи мов типів безособових речень, конструкції із словами категорії стану потрібно, треба, зустрінути у староукраїнських та старобілоруських пам'ятках, вони характеризуються як прояви початку формування специфіки окремих східнослов'янських мов /8, с. 270/. Однак аналогічні конструкції знаходимо на всьому просторі розселення давнього антського етнічного масиву, тому можна зробити висновок, що початок формування і цього типу імперсональних одноядерних комунікатів - справа далеко ранішої доби, напр., схв. "[Келнер:] Шта вам треба?"(З.Попович) (В.Чумак виділяє конструкції з дієсловом требати як такі, що найбільш часто використовуються як сербами, так і хорватами /15, 110-111/); польськ. "[Stary:] Zaczekaj tam za szopą, tylko krowy uwiaże. Co wam trzeba?" (H.Panas); чеськ. "Není třeba" řekla Charlota..." (N. Frýd).

Для української мови є надзвичайно типовими безособові конструкції із іншим модальним дієсловом (давнім германізмом) шкода. У пошуках аналогів

нам потрібно знову звернутися до західнослов'янських мов, пор.: укр. "Кров не вода, розливати шкода" (Укр. прислів'я); польськ. Mietek:| Czego szkoda, Lindo?!" (A. Przykowski; чеськ. "Rejsek:| Škoda českých hlav, pravda!" (J. Otčenášek).

Теорія запозичення і тут не надто влаштовує, якщо звернути увагу на факт наявності в українській мові розгалуженого словотвірного гнізда з цим коренем (шкодити, шкодливий, шкодувати, шкідливо тощо), на часте вживання слова у народнорозмовному мовленні. За своїм походженням шкода є германізмом не північним, а скоріше південним, і виводиться із верхньонімецької мови (верх.-нім. scado - "збитки, шкода"). Очевидно, що польська мова, яка найвірогідніше і розглядалася б як джерело запозичення, повинна була б, у свою чергу, запозичити це слово з чеської. Крім того шкода не є випадковим елементом, а належить до цілого шару засвоєнь із верхньонімецької, типових як для української, так і для тих мов, що віднесені нами до однієї давньої (антської) слов'янської підгрупи, наприклад, гай, хвиля, багно, шукати, будувати, шпак, барва тощо. При цьому помічаємо, що чеський абсолютний аналог укр. швидкий (давнє запозичення із верхньонімецької) вважається українізмом, а інше давнє запозичення із верхньонімецьких діалектів багаття (споріднене з давньверх.-нім. bacchan, hahhan "пекти" /6, т.1, с.109/) взагалі не фіксується у жодній іншій слов'янській мові.

Проблема германського впливу на слов'янську синтаксичну систему, а також можливі маркуючі властивості цього явища до останнього часу не були об'єктом наукових досліджень, можливо, через значну складність визначення певної синтаксичної моделі, форми саме як запозичення, а не паралельного слов'янського утворення. Тим не менш сліди такого впливу на рівні сучасних слов'янських мов, зокрема західнослов'янських, є досить виразними і видільними, що особливо помітно при зіставленні власного мовного матеріалу з даними інших слов'янських мов, а також німецької мови, яка могла їх спричинити. Наприклад, у чеському синтаксисі достатньо легко визначаються такі процеси, пор., зокрема, чеськ. mam tě rád - Нім. Ich habe dich gern; чеськ. Ona je učitelkou na škole - нім. Sie ist Lehrerin an einer Schule, чеськ. rád ji vidím tančit - нім. Ich sehe Sie gern tancen" etc.

Очевидно, що ми повинні спостерегти і такі германські особливості, які, в силу діяння етнологічних чинників, повинні були б, поруч із лексичними, дериваційними тощо рисами, стати видільними для антської групи мов. На наш погляд, потрібно говорити про такий шар давнього германського впливу і в українському синтаксисі. Ще О. Потебня звернув увагу на подібність українських і германських синтаксичних зразків, зокрема, вчений зазначає, що під впливом відповідних синтаксичних моделей німецької мови подібні конструкції з'явилися і у нижньо-лужицькій мові: woно jo wosym wotbito - es hat acht (uhr) geschlagen.

Незалежно від німецької мови до цього ж самого особового займенника ср. р. воно (а не до вказівного се) звертається українська мова у випадку "воно сему

правда", "воно так і є". Так, під впливом української мови у Гоголя оно, а не это. Вирази з плеонастичним воно "чи воно сему правда", "воно вже пора" зовсім, як у німецькій es ist schon zeit /11, т.3, с.318-319, 364/,пор. також приклад з чеської мови: "То je vono, - pravil Škurek, - já taky ne" (V. Kömer). З певною часткою припущення можна прийняти як кваліфікатор питальні конструкції з що за (відсутні у болгарській, македонській і словенській мовах), які частиною мовознавців вважаються калькованим з німецького was für /4, с. 344/. Нагадаємо ще й про укр. вираз "що ти за один?", рос. "кто ты такой?".

Характерний для антської групи мов сполучник *а le тлумачиться безвідносно до германського aber /6, т.1, с.60; 5, т.1, с.37/. Однак ці дві форми, судячи з їх використання, повинні були б бути зіставлені: експресивні конструкції з *а le у функції підсилувальної частки, поширені в українській та західнослов'янських мовах, надзвичайно нагадують за синтаксичною структурою і за своїм змістом германські аналоги з aber ,пор.:укр. "Ййон, ййон, вража мати! Але Еней наш зледащів" (І.Котляревський),чеськ."| Rušávec: | ...То je ale tma" (J. Kozák), нім. das Kind ist aber hübsch! При німецько-чеському зіставленні відповідність синтаксичних моделей є абсолютною.

Можливість запозичення українською мовою певних конструкцій, характерних для германського синтаксису, досі серйозно не розглядалась, хоча можна цілком реально говорити про цілий шар давніх германізмів у лексичній системі української мови, які, у свою чергу, могли стати базою для подібних явищ. Так, у чеському мовознавстві підкреслюється фант контактів із давньонімецькою мовою, які вплинули як на словниковий склад чеської мови, так і на її граматичну будову. Достатньо вказати на наслідок, який мало для синтаксичної будови простого речення запозичення модального дієслова musiti /1, с.75 /, пор. "|Bajaja:| Musím ti žalovat, oťce, na tvého správce... (B. Němcová). Українські синтаксисти, попри наявність в українському лексиконі цього давнього германізму, що є давнім антським маркером в системі запозичень, не помічають жодних особливих моделей з цим номеном в українському синтаксисі. Хоча саме вони протиставляють українську і білоруську мову російській, яка не має спеціального дієслова із значенням повинності.

Характерною особливістю синтаксичного ладу германських мов, на відміну від слов'янських (починаючи з праслов'янської), є усталення цілої низки форм часу відповідних праслов'янському "joměti (гот. haban, нім. haben, англ. have). Синтаксичні звороти, що включають в себе аналогічні конструкції, кальковані з германських зразків, широко представлені у західнослов'янських мовах, напр., польськ.: "Mam iść za waszą świątobliwością? - spytał Tutmoziś..." (B.Prus); "Kasia:| Miałam ściąć owoce z najwyższego krzaka opuncji, a on |wąż | wyłazł nagle z tych zarośli..." (M.Warneńska); чеськ. "|Poručík:

"Jak máme zjištěno, svoje raněný dobřelji taky..." (V.Körner); "Jak mám tomu rozumět?" ozval se Rezeš pobouřeně..." (J. Kozák).

Українська мова не тільки зберігає у специфічному вигляді особливу форму майбутнього часу з *joměti ще з спільнослов'янської доби /4, с.316/, але й подібно до германських мов користується сполученнями з мати для вираження більш складних часових значень, таких як "майбутній в минулому" або "минулий в теперішньому" (пор. англійські the Present Perfect & Past Perfect tenses), напр.: "Як в північ самую глухую Еней лиш тільки мав дрімати. Побачив хмару золотую" (І.Котляревський). Значення українських конструкцій з мати виходить за межі простого означення дії у майбутньому. У окремих випадках вони мають також значення наміру, нездійсненого наміру, а також модальні значення, які, наприклад, у російській мові мають зовсім інші форми для свого вираження /9, с.38-39/. Виявляється також, що серед східнослов'янських мов лише українська і білоруська мови мають семантичні і функціональні відповідники сербсько-хорватським синтаксичним моделям з модальним дієсловом имати /15, с. 109/.

Таким чином, для української мови знову суттєвішими і важливішими стають не українсько-російські зіставлення, а порівняння з мовами більш віддаленими, що підтверджує встановлену на базі історичних і археологічних даних генеалогічну близькість.

Про те, що у цьому випадку йдеться саме про германський вплив, а не про лише праслов'янську спадщину, говорить і те, що в українській мові, як і в західнослов'янських мовах, присутні конструкції з мати, які набули сталого, фразеологізованого характеру. Германський вплив тут незаперечний, пор. українські вирази мати надію, намір, не мати спочинку, мати розум, страх, щастя (нім. Angst, Recht, Glück haben); аналогічно у чеській мові: "Fred měl pravdu" (K. Čapek); "Měl jsem štěstí" (Z.Pluhař); " |San Gallo: | ...prečejen znám hranice lidskýh možností a mám o tebe strach" (K.Schulz) .

При загальнослов'янській універсальній типології простого і складного речення українська мова (як і білоруська) к а р д и н а л ь н о відрізняється від російської наявністю цілої низки сполучних засобів, які використовуються при оформленні структури того чи іншого типу речення. Ці елементи простежуються також і в інших слов'янських мовах, що можуть бути за їх наявністю (як і за рядом інших, вже названих кваліфікаторів синтаксичного плану) віднесені до однієї давньої підгрупи. Серед антських маркерів сполучники *aby, *abo, *ale, *ĭ, *bo, пор., зокрема, *aby - сполучникове поєднання, головним чином із значенням мети, а також умови, широко представлене у зах. і східн. слов. мовах. Що стосується півд.-слов. мов, то старослов'янський приклад стоїть окремо і тяжіє швидше до відповідних північнослов'янських даних" /5, т.1, с. 35/; * a bo "практично не відбілося у південнослов. мовах. Його продовження у східн.-слов. мовах потребують коментарів.

Приклади рос. діал. або,

при всій своїй чисельності мав виключно західне і південне поширення [...]. Конструкція *а бо обмежується у давнину, таким чином, рамками західнослов'янських мов." /5, с. 34-35/.

Серед засобів підрядного з'язку виділимо цікавий випадок використання частки *аže у функції сполучника часу із обмежувально-видільним значенням. Тоді вона "сполучає підрядне речення часу з головним; доти... поки, поки. Носив вовк козу, аж і вовка понесли (Номис)" /13, т.1, с. 23/. Такі конструкції типові також і для польської мови, а у чеській вони фіксуються ще у давніх пам'ятках. Важливою ознакою для встановлення самотності цього явища в українській мові є його неосновний, нестандартний характер вживання, що майже виключає можливість запозичення через офіційно-ділове мовлення.

Важко підлягають запозиченню і ті утворення, що найчастіше використовуються у експресивному контексті, зокрема, це стосується заперечної частки і сполучника ані, напр.: "Сіяло сонце; в небесах Ані хмариночки" (Т.Шевченко); "Ані вгаву, ані втоти мені немає" (П.Мирний). Маркуючим вже є сам характер поширення даної форми, яка фіксується, крім української та білоруської, ще у польській, словацькій, чеській і словенських діалектах /6, т.1, с.73/. Відповідає українському і характер використання, пор., зокрема, польськ. :judym: | "Nie mogę być ani chwili, ani chwili" (S.Zeromski), чеськ.: "Nekouří. Nepřije. Ani ženu nebije" (J.Frais); "Nikomu ani slova" (F.Neužil).

Отже, зауважимо, що граматичні дані (у даному випадку - синтаксичні) переконливо свідчать про пов'язаність української мови не тільки із східним, але й із західним слов'янським ареалом. Важливо відзначити, що йдеться про генетичну спорідненість саме української мови як автономної лінгвістичної системи, а не якоїсь "східнослов'янської прамови". Звідси можна зробити висновок, що українська мова завершила початковий період свого становлення значно раніше, ніж це стверджувалося досі, принаймні, окремі видільні риси були сформовані вже доби великого слов'янського розселення (на користь цього свідчать ізголови української мови із мовами, ареально віддаленими).

Матеріали статті, на наш погляд, ще раз нагадують про необхідність залучення до компаративістики не лише (як правило, виключно) фонетичного матеріалу, а також фактів граматичного характеру, синтаксичної ідіоматики, явищ, що виникають при перетині кількох таких рівнів тощо.

Література

1. Вауер J. Старославянський язык и язык жителей Великой Моравии (сопоставление синтаксического строя) // Syntactica slavica. Vybrané práce ze slovanské skladby. - Brno, 1972. - S. 68-90.
2. Брицин М.Я., Жовтобрюх М.А., Майорода А.В. Порівняльна граматики української і російської мов. - К., 1987.

3. Верхне-лужицко русский словарь. - М.,1974 .
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О.С. Мельничука. - К., 1966.
5. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. - М., 1974 - 1994.- Вып. 1 - 21.
6. Етимологічний словник української мови : В 7 т. - К., 1982-1989. - Т. 1 - 3 .
7. Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / Под ред. А.С.Мельничука. - К., 1988.
8. Історія української мови. Синтаксис. - К., 1983.
9. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. - Торонто, 1960.
10. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові // Слов'янське мовознавство. - К., 1961. - С. 124 - 194 .
11. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. - М., 1968. - Т.3.
12. Руснізський В.М. Категорія стану (українсько-чеські паралелі) // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов. - К.,1987. - С.35 - 47 .
13. Словник української мови : В 11 т. - К., 1970 - 1980.
14. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. - Л., 1972.
- 15.Чумак В.В. Типология сказуемого в сербо-хорватском и восточнославянских языках. - К.,1985.
16. Царук О.В. Залишкові риси слов'янської племінної організації в українській мові // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті. - Чернівці,1996. - С.15-25.